

ВІДГУК

на дисертацію **Тетяни Василівни Врублевської**

«**Концепт “Поділля” у мові творів М.Стельмаха**», подану на здобуття

наукового ступеня кандидата філологічних наук

зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Івано-Франківськ, 2018,

234 с.)

Однією з домінантних тем лінгвістичних досліджень кінця ХХ – поч. ХХІ ст. є опис фрагментів мовної картини світу і культурних концептів. Стрімкий розвиток лінгвоконцептології ставить на часі питання змістової та структурної характеристики вербалізованих концептів. Із цього огляду актуальність пропонованого дослідження не викликає сумнівів.

Попри увагу до вивчення концептів – географічних назв – уперше в українському мовознавстві підготовлено спеціальне дослідження концепту «Поділля», запропоновано опис структурно-сислового наповнення концепту через компоненти-ідентифікатори, застосовано новаторські методи польової організації концепту. Не викликає застережень достовірність зібраного та опрацьованого матеріалу. Джерельною базою слугували реалізовані у прозових текстах М.Стельмаха верифікації концепту «Поділля» – 2331 одиниць.

Структуру роботи скомпоновано відповідно до задекларованих завдань: окреслити теоретичні засади дослідження концептів, з'ясувати ознаки художнього концепту «Поділля» в концептографії М. Стельмаха, обґрунтувати методологію дослідження, визначити засоби об'єктивації та особливості репрезентації об'єктивацій, описати і структурувати номінативне поле та вивчити польову організацію концепту «Поділля» у прозі М.Стельмаха.

У *першому розділі «Теоретичні засади дослідження концептів»* сформульовано теоретичні та практичні передумови дослідження лінгвоконцептології – галузі когнітивної лінгвістики, яка сформувалася наприкінці ХХ ст. та за такий короткий термін зарекомендувала себе як уже галузь науки з визначеним термінологічним апаратом і методологією. Сформульовано її завдання та виокремлено напрями наукових пошуків, представлених у працях українських та зарубіжних учених, розкрито

основоположні поняття (когнітивна база, концептуалізація, категоризація, концептосистема, мовна та концептуальна картини світу, концептосфера, константи культури та концепт). Концепт проаналізовано як елемент концептосистеми людини, як ключову одиницю лінгвоконцептології, сформовану у свідомості як образ. Переосмислюючись, предметно-чуттєвий образ утворює, на переконання дослідниці, ядро концепту, «обростає ядрами ознак концепту, утворюючи його приядерну зону й насичуючи смисл концептуальними ознаками» (с. 30). Тетяна Василівна Врублевська звертає увагу на неоднозначність трактування поняття та слушно відзначає, що причина цього – у складності структурної і типологічної організації терміна.

Опрацювавши чималу кількість літератури (*підрозділ 1.2*), дослідниця дійшла висновку, що сучасне розуміння концепту ґрунтується на філософському тлумаченні терміна, в основі якого – узагальнення ознак речей. У лінгвістиці термін з'явився на початку ХХ ст., проте серйозне вивчення проблеми датують лише 80-и рр. ХХ ст. У трьох основних підходах до розуміння концепту – лінгвістичному, когнітивному та культурологічному – намагається виокремити суть кожного з них (с. 34–37) та робить виважені висновки, зокрема про беззаперечний зв'язок мови та культури як спільну ознаку трьох підходів. Однак, на мою думку, варто було б наголосити на тому, із чіими прізвищами пов'язують обґрунтування терміна «концепт» саме в українській лінгвістичній традиції.

Для свого дослідження дисертантка обрала лінгвокогнітивний підхід, приставши до представників воронезької школи когнітивної лінгвістики З.Попової та Й. Стерніна, які інтерпретують концепт як одиницю оперативної свідомості, як глобальну мисленнєву одиницю, як ідеальну сутність, сформовану у свідомості людини.

Важливими вважаю міркування Т. В. Врублевської про співвідношення концепту і суміжних понять (*підрозділ 1.3*), адже саме через близькі поняття – *лексичне значення, поняття, стереотип, художня дефініція, образ* – часто викристалізуються особливі ознаки досліджуваного терміна. Проаналізовано два погляди щодо цієї проблеми. Схвально, що дисертантка намагається

самостійно встановити розрізнявальні ознаки, зокрема концепт постає як самодостатній термін, ширший за *поняття* (с. 39), глибший за нього змістом, багатший та складніший структурою та експресивністю; ширший за структурою, ніж *значення*, із яким становить одиниці різного статусу – як мовна та психоментальна одиниці; указує на здатність *стереотипу*, *символу* та *образу* бути складниками концепту (с. 43), а «художньої *дефініції*» – одним із джерел формування концептів. Зроблено висновок, що концепт виражає загальне значення суміжних термінів.

Структурно-сислову організацію концептів опрацьовано в *підрозділі 1.4*. Дослідниця відзначила, що смислову основу концепту формують пізнавальні ознаки, що описують предмет відображення, а структурну – базові компоненти, у яких когнітивні ознаки перерозподіляються «в порядку їх зменшення». Саме ці дві основи і визначають вибір методів когнітивного дослідження, схему опису та структурування засобів об'єктивації концептів. Схвально, що дисертантка не уникає складних питань: виокремивши низку домінуючих ознак концепту, вона робить логічний висновок, що така різноманітність зумовлена передусім напрямом, який представляє учений. Не оминає й дискусійних питань лінгвоконцептології, зокрема досить детально аналізує проблему типологічної варіативності концептів.

З огляду на особливість класу власних назв у лексичній системі кожної мови особливе навантаження дисертації, на мою думку, має характеристика концептів – власних географічних назв – у «річищі» лінгвоконцептуальних досліджень (*підрозділ 1.5*). Поєднання когнітивної лінгвістики з ономастикою дало змогу відкрити новий простір дослідження – через власну назву, що акумулює інформацію, пов'язану з онімом, розгорнути множинність сприйняття концепту. А топоніми в канві художнього тексту відображають не тільки авторське бачення топосвіту, а й транслюють світовідчуття мешканців відповідного регіону. Суттєвими вважаю зауваги дисертантки про культурну значущість топонімів-концептів, зокрема їх здатність бути ретранслятором культури. Тетяна Василівна Врублевська обирає назву з найменш дослідженої тематичної групи – назву історико-етнографічного регіону.

У другому розділі дисертації «Інтерпретація художнього концепту «Поділля»» (с. 66–99) Т. В. Врублевська аналізує особливості художнього концепту, що є одиницею концептосфери митця, відображає історико-культурні, етнографічні та мовні особливості мешканців краю. З огляду на неоднотайність термінів, дослідниця використовує, на її думку, найбільш вдалий – «художній концепт» як репрезентант ідіосфери письменника, що своєю чергою є складником його художньої картини світу. З'ясувавши особливості різних підходів до опису терміна, дослідниця дискутує з ученими, висловлюючи сумніви щодо деяких міркувань (с. 68). Водночас хочу висловити і свої застереження щодо твердження дослідниці: «смысл концепту визначається сумою (!) мовних і немовних засобів вираження, він може актуалізуватися за допомогою образів, схем, картинок, асоціацій, які найчастіше уявляються й не потребують словесного опису» (с. 70, пор. також «сукупність»). Видається, що все ж таки смысл концепту є значно складнішим та глибшим, ніж просто «сума» засобів. Заслугує схвалення й думка дослідниці про тексти і мікротексти як важливі вербалізатори концепту (с. 71), як і висновок про те, що сам концепт – його тип, специфіка функціонування, досліджуваний матеріал – визначає засоби об'єктивації в мові.

Серед виокремлених у підрозділі 2.2 специфічних ознак концепту «Поділля» Тетяна Василівна слушно наголошує на одній – інтерпретації з позиції *читач – твір – автор*, що у суті речі відтворює специфічність кожного тексту як діалогу митця зі своїм читачем. Ця ознака визначає існування двох просторів: авторського і читацького, між якими є непростий зв'язок.

Намагаючись знайти оптимальний шлях аналізу концепту, дослідниця проаналізувала відомі методи (підрозділ 2.3), обравши для свого дослідження семантико-когнітивний, що передбачає вибудовування номінативного поля, аналіз та опис семантики мовних засобів номінативного поля, виявлення когнітивних ознак, верифікацію та опис когнітивних ознак та, урешті, моделювання концепту, що детально представлено у **третьому розділі**.

Визначено структурно-сміслові компоненти-вербалізатори (підрозділ 2.4): відповідно до типу концепту виокремлено три базові тематичні

компоненти – географічно-мовний, історично-мовний та мовний. Перші два репрезентовано лексико-тематичними групами; мовний компонент – діалектною лексикою. Неабияке значення у процесі дослідження має об'єктивність аналізу: проведене анкетування дало змогу перевірити структурні компоненти-ідентифікатори, виявити їх репрезентанти та засвідчити спільні номінації сучасних респондентів та у прозі М. Стельмаха. Цей метод дав змогу виявити й описати в таблицях холістичні номінації, ознакові та асоціативні номінації концепту «Поділля».

Третій розділ дисертації *«Аналіз структуро-сислової організації концепту “Поділля” в мові М. Стельмаха»* розгортає задекларовану трикомпонентну систему вербалізаторів, що формують номінативне поле концепту. Відповідно до класифікації вибудовано і структуру розділу. У першому підрозділі (3.1) представлено географічно-мовний компонент концепту Поділля, реалізований у двох ЛТГ. Не цілком, проте, вдалою вважаю цитату: *І коли він на зборах починає говорити про любов до своєї землі, Батьківщини – це для мене такою образою віє...* (с. 101), що мала вербалізувати почуття любові і шани до рідної землі; це мало б ілюструвати радше дієслово *сповивати* (*любов сповивала теплими хвилями*), аніж нейтральне *говорити* (нехай навіть *про любов*). Просторову динаміку тексту демонструють власні географічні назви, що формують асоціативну номінацію. Матеріал розподілено за видами топонімів, які своєю чергою проаналізовано за функціями та мікрофункціями. Важливою є ідентифікація матеріалу за ознакою «реальні, видозмінені та авторські топоніми», що «разом із реальними...утворюють ключ до розуміння концепту “Поділля” у прозі м. Стельмаха» (с. 118). Однак уточню, що все ж таки номінування топонімами не географічної території, а її мешканців (*весь Медведин прийшов прощатися і под.*) є не персоніфікацією, а метонімією (с. 125).

Історично-мовний компонент описано у підрозділі 3.2, визначено його структуру, здійснено класифікацію та схарактеризовано історичні антропономінації, що і представляють цю структурно-сислову одиницю. Стрункості опрацьованому матеріалу надало б однакове (послідовне) структурування, зокрема в описі антропономінацій виокремлено тільки ЛТГ (це

підгрупи (ЛТПГ)) «Пани» і «Князі, графи» (певно, мало б бути «власні назви панів» та под.?)

Підрозділ 3.3. описує діалектну лексику, представлену 33 номінаціями у відповідних ЛТГ. Однак сумнівно, що слова *валашок* 'кастрований кабан' належить до ТГЛ «Назви страв, продуктів харчування», а *ванькир*, *гамазей*, *варцаби* є радше «назвами будівель та їх частин», а не «номінаціями предметів побуту, будівництва». Звертаю увагу і на доцільність уніфікувати назви ЛТГ за одним зразком (с. 157–161).

У *підрозділі 3.4* проаналізовано об'єктивації концепту відповідно до трикомпонентної моделі номінації: холістична, або цілісна, ознакова, асоціативна. І тут виникає питання: чи холістична номінація концепту «Поділля» представлена, наприклад, у текстах М.Стельмаха прикметником *земля*, чи таки йдеться про словосполучення на кшталт *рідна земля*, *своя земля*, *наша земля*? Та чи є змога, наприклад, диференціювати ознаки концептів «Поділля» та «Україна», що також можуть мати однакову об'єктивацію (...*щоб і подумати ніхто не посмів, що ворог утримається на нашій землі*; *Колись, чуєш, у давню давнину на нашу рідну землю нападали турки і татари* (с. 178); *До останнього подиху Батьківщину – і ми будемо щасливі з нею* (с. 167)).

Застосування методу польової стратифікації дало змогу дисертантці вибудувати словесні та графічні моделі концепту. Відповідно до цього виокремлено 5 зон мовних об'єктивацій, які своєю чергою поділено за семантичним та асоціативним типами спільності та за рекурентністю тематичних груп. Дослідниці вдалося виявити не тільки ядро концептуальної структури, а й далеку та близьку периферію. Цікаво, чому говірковий критерій структурно-сислової організації концепту перебуває у крайній периферійній зоні концепту, якщо мова слугує безпосереднім ідентифікатором мешканця конкретної території («діалектна лексика Поділля»), тобто засвідчує регіональну автентичність твору.

На підставі детального аналізу значного корпусу різноманітних аспектів функціонування концепту авторка дійшла виважених і достовірних висновків (с. 203–208).

Самодостатню наукову цінність має додаток: анкета для проведення верифікації концепту «Поділля», що може слугувати прикладом для подальших анкетувань такого типу; рисунок, що представляє польову модель концепту (рис. 3.1. с. 198).

Висловлені у відгуку зауваження та міркування не знижують загального позитивного враження від роботи і часто є дискусійними.

Зміст автореферату й основні положення дисертації ідентичні. Опубліковані 16 статей уповні відображають порушену проблему. Достовірність отриманих результатів підтверджено апробацією на всеукраїнських та міжнародних конференціях.

Аналіз дисертації засвідчив, що до захисту подано самостійне, завершене, актуальне й перспективне дослідження, яке може слугувати зразком для написання робіт про інші мовні концепти в українському дискурсі. Практичне значення не викликає сумніву: матеріали можуть бути використані для розв'язання теоретичних проблем когнітивної лінгвістики та лінгвоконцептології, а також для розробки низки спецкурсів та спецсемінірів.

На підставі вищесказаного вважаю, що дисертація «Концепт “Поділля” у мові творів М.Стельмаха» цілком відповідає всім встановленим вимогам ДАК до кандидатських дисертацій, а її авторка Тетяна Василівна Врублевська заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент —
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу української мови
Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАНУ

28 листопада 2018 року

03.02.05 / 876
30 11 18

О.І.Сімович

Відділ української мови
Інститут українознавства
НАНУ
28.11.2018р.